

Галина ДОБРЮЛЬЖА

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ У ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ З ПОРІВНЯЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ

Розкрити одвічну тему родинних стосунків допомагають прислів'я – образні вислови повчального характеру, які узагальнили життєвські спостереження народу, а також приказки, які є влучним натяком на судження. Автором відібрано ті поліські прислів'я та приказки, які у своєму складі мають порівняльні конструкції. Порівняльний зворот (як частина структури прислів'я) надає висловленню ще більшої образності, оригінальності, розкриває і пояснює думку [1: 59].

З допомогою прислів'їв можна створити модель-схему всього життя української сім'ї, і кожного її члена зокрема. Для зручності прислів'я поділимо на декілька семантичних блоків.

1. Любов до рідної землі – це заповідь спокійного, щасливого життя; це передумова сімейної злагоди та любові в родині: *свій край як рай, а чужа країна як домовина*; *нема в світі, як своя країна; людина без Вітчизни – як соловей без пісні*;

2. Родинні стосунки. В усі часи й усіма філософами, мудрецами, вченими стверджувалося, що повноцінне виховання дитини можливе тільки тоді, коли участь у ньому беруть і батько, і мати. Важлива роль батька – охоронця, годувальника сім'ї; недарма казали, що *сім'я без батька як хата без даху*. В народі засуджувалася негідна поведінка дітей щодо батьків: *кричить як дурний до батька; визвірився як дурень на батька; як дурний за батька торгується; заправив як дурень за батька (матір); спішить як дурний поперед батька у пекло*. Особлива роль відводилася матері як Березині сімейного вогнища, правікової мудрості, доброти та любові [2: 61]: *нема в світі цвіту цвітнішого як маківочка, нема ж і роду ріднішого як матіночка; як ластівка з ластів'ятком, так мати з дитятком; за материною спиною як за кам'яною стіною; материн гнів як весняний цвіт: ясно випадає, та скоро минає*.

Різким контрастом до образу матері, як втілення добра й турботи, є образ мачухи: *тепла як у мачухи серця; тепло як у мачухи на серці; з дому гонить мачуха як з лісу ведмідь; латана свитина як нерідна дитина*.

* Усі використанні у статті приклади-ілюстрації зібрано та зафіксовано автором у додатку А "Класифікація порівнянь за компаративним модулем" до кандидатської дисертації "Ідеографія та генезис поліських антропогностичних порівнянь".

Неодноразово у прислів'ях підкреслюється, що в кожній сім'ї повинні бути діти, та й то не одне: *син-одинак як не злодій, то пияк; з одинака – як не пес, то собака*, і піклування про діток – це святий обов'язок батьків: *діти як квіти: поливай – то й ростимуть; тяжко діти годувати як камінь глодати; хата з дітьми як базар, а без них як цвинтар; дитина людям як золото, а матері як золото*.

Деяку скептичність та несхвалення помічаємо в семантиці фразеологізмів, які характеризують багатодітну родину. Можливо, маються на увазі сім'ї, де дітей було надміру навіть за тодішніми мірками, і вони були недоглянуті, а то й кинуті напризволяще: *обложився дітьми як дід онучами; обклалася дітьми як льоха поросятами; обступили матір як квочку курчата*.

Поведінка батька-матері завжди була взірцем для нащадків, отож не дивно, що наші діти так схожі на нас, а ми, у свою чергу, – на своїх батьків: *яке дерево, такі і його квіти, які батьки, такі і їхні діти; який татко, таке й дитятко; яка вода, такий млин, який батько, такий син; яка клепка, така й бочка, яка мати, така й дочка; сини й дочки як з одного дерева листочки*.

Споконвіку діти ставилися до батьків та до інших родичів чи старших людей з повагою, прислухалися до порад, допомагали, доглядали в старості: *любить як рідну матір; голосить як по рідній матері; засумував як батька потеряв (поховав)*. Тому, зважаючи на українську ментальність, дуже дивними видаються оті декілька прислів'їв, де йдеться про непошану до старих батьків: *стара мати потрібна в хаті як віник; старе, як гнила колода, нікому не потрібне*.

3. Родичання. В українській сім'ї завжди гостинно ставилися до родичів, однак досить дошкульно висміювали самозвану рідню: *родич як нашо-му тинові двоюрідний пліт; родич як вовк (чорт) козі дядько; родич як сьома (десята) вода на киселі; рідня як заць корові (кобилі) брат; рідня як через дорогу навприсядки; родина як дід бабі рідний Федір; Василь бабі як рідний Федір; рідний як коваль бабі рідний швець; наші Хома вашій кумі як троюрідна теща; дід бабі вуйко як вона йому тітка*.

4. Створення власної сім'ї. Чимало народних прислів'їв та приказок стверджують, що до одруження молоді люди мають привабливу зовнішність: *дівчина з косою як трава з росою; дівчина в красі як горох на полюсі; хто йде – то й вищине; дочка як ластівка: поцєбече, поцєбече, та й полетить; хлопець гарний як мак в полі; хлопець гарнесенький як кілочок рівенесенький*.

Особливо чарівних рис набирає кохана дівчина чи хлопець: *з коханою наговорився як меду наївся; людям як повітка, а мені як квітка; кому як мара, а мені як зоря; дівка як сова, аби з другого села; кому як постіл, а мені як сокіл; добру дівку, як і добру корову, на інше село не віддають*.

Народна мораль переконує в необхідності створення сім'ї. До того ж, зауважимо, що чільну роль в сім'ї посідала саме дружина: *чоловік як ворона, а все ж жінці (хаті) оборона; чоловік без жінки як болт без гайки; без жінки мужчина як без хвоста скотина; без жінки як без ума; без*

жінки як без кішки; без жінки як без рук. Однак розумна дружина завжди підкреслить, що вона без чоловіка як без голови і що добрий чоловік ліпший за рідну матір, надійніший кам'яного мосту.

Негативно ставилися люди до тих парубків та дівчат, які не бажали чи не мали змоги одружитися. Їм “чпляляти” ось такі словесні колодки: *старого парубка жєнити як старе м'ясо варити; гарна дівка як торішня весна; хитра як дєвка до Дмитра, а після Дмитра хоч ноги витри.*

Не обминули доброзичливі всюдисущі кумасі й період залицяння молодят: *впала в око як сливка в болото (як грушка в болото, як грушка в гній) – про невдале знайомство; ходить як муха до меду; ходить наче йому там медом намазано; затєсався як ополоник межи ложками; занадївся як свиня в моркву – про надмірне вчашання.*

Та от вибір позаду. На весіллі гості пильно приглядалися до наречених і одразу ж давали влучну характеристику: *так паровані як горнята мальовані; дїбрана пара як пироги та сметана; один без одного як око без ока; парочка як баран та ярочка. Але, на жаль, було й так: пара як гнідий та кара; пара як миша з вовком; пара як слон та моська; ровня як конь з свинею; парочка як Мартин та Одарочка; пара як Хома і Варвара; пара як чорт мотузкою зв'язав.*

5. Сімейне життя. Щасливе сімейне життя наступало тоді, коли дружина була наділена покїрністю, лагідністю, розумом; а чоловік – добротою, покладливістю, працьовитістю та іншими чеснотами: *любляться як молодята; живуть як голубів пара; живуть між собою як риба з водою; живуть як в одній сорочці; живуть як в одну дудку грають; нежонатий як вовк, оженився – як шовк; коло доброго чоловіка і жінка як квітка; розумна жєна як два мїшки муки, а третій пиїона; жєнка як коїшка лацїться; мїї зять як чужїх п'ять; водїться як Микїта з Настахою; водїться як Гаврїло з Овдїюшкою.*

Однак значно частіше народна увага зосереджується на негараздах у сімейному гнізді. І причин тут чимало:

– негарна зовнішність: *чоловік як кисіль з молоком та ще й обсіпаний табаком; як у Давїда – ні сраки ні вида; була жєнка як макївка, а стала як перепїчка; була дївка на всю вулицю, а стала як баба на всю піч; мене мати народїла на святого Спаса, дала менї личенько як у Фантомаса;*

– недобрий чоловік: *за добрим чоловіком жєнка як калина, а за поганим – як бїлина; за доброго мужєа жєна як ружєа, а за лихого драба за рік, за два – баба; мужїчок з кулачок, а зла як у козла; жєнка не бїта як мїска не мїта; як чоловік жєнки не б'є, то вона, як колода, гнїє; жєнка не бїта – як коса не клєпана;*

– чоловік-п'яниця: *чоловік у горїлці як пес (собака) в скаженївці; з п'яного, як з дурного, не візьмєш нічого; хапається за чарку як потопельник за соломїну; п'ян – як капїтан, а проспїється – боїться; п'яниця в боргах як собака в реп'яхах; суне стопку в рот як боцїон жєбу;*

– недбайливий господар: *хазяїн як з розбитого горшїка борцї; хазяїн як*

орач без плуга; з ним жити як на терню спати;

– недбайлива дружина: *не так чоловік рознесе мішком, як дружина горишом;*

– сварлива дружина: *вступив у закон як собака в цибулю; жєнився як на льоду обломився; жєнився як за хмару закотився; а вже тому жонатому як собаці кулатому: чи обідав не обідав, а вже лайки відвідав; краще камінь довбати, ніж лису жінку навчати; ліше їсти хліб з водою, ніж жити з жінкою лихою;*

– гонористе подружжя: *перед жінкою як півень, а перед начальством як мокра курка; жінка як кішка: чим більше гладии, тим більше хвоста задирає;*

– застерігає народний досвід і від заміжжя за вдівцем: *краще посивіти дівкою як віця, ніж їти заміж за вдівця; молода дружина живе у вдівця як серед вовків віця;*

– безпліддя: *толку, як з дуплистого дерева: ні дров, ні лика;*

– сварки між подружжям: *живуть як чорти навулачки б'ються; живуть наче чорт із чортицею; живуть в злагоді як вогонь з водою; живемо як кіт з собакою: один у двері, другий у вікно; ми з жінкою живемо як голуб з голубкою: то вона вилітає, то я; в сімейне діло встрявати – однаково, що на кривому веретені прясти; люблю як сіль в оці, як кольку в боці; лизнув щастя як пес макогона;*

– подружжя невірність: *пішла по руках як вітер по полю; дурна дівка як двері розкриті; набралася гріхів як овечка реп'яхів; біда, коли жінка бліда, але лиха година, коли жінка як калина; дівчина як тїнь: ти за нею – вона від тебе, ти від неї – вона за тобою; у сусідчиного чоловіка ... як гвоздь, а в мого треба гіпсу домішати; легше сто зайців пасти, як одної жінки допильнувати; сусідка як лебідка, а жінка як квочка, коли сам ти як півень; постійний як дим: куди вітер – туди й він; чужі жінки як маківки, а моя як опудало; чоловік без волі як кінь на припоні; сам в гріхах як пес в реп'яхах;*

– значну роль в сімейних негараздах відігравало втручання новоявленої рідні (свекрухи, свекра, тещі, чоловікової сестри): *свекрусі годити як ситом воду носити; сердита як свекруха з чорним піднебінням; отак він діло в руки бере як свекор пєлюшки пере; зовиця як синиця – усе хвостом крутить; спритна як теца перед зятем; таке рівне як у теци язик; м'яко наче теца постелила; приймаці як собаці; вперся в чуже господарство як Зачуха (завідуючий чужим господарством); невістка як чужа кістка.*

6. Міркування про сенс життя. Обмаль прислів'їв характеризують щастя в подружньому житті, але воно можливе, якщо в сім'ї панують кохання та злагода: *люблю свою любовку як голуб голубку; любов як перстень – немає кінця. Та значно частіше у сімейному житті трапляються перепони. Про нерозбірливість у коханні свідчать фразеологізми *сходила заміж як лапті сплепа; любов як роса: не відрізняє меду від полину; а про відсутність почуттів такі прислів'я: любить як ніде нікого; палке кохання як негода – минає швидко.**

Народ підмітив також мінливість та випадковість людського щастя взагалі: *щастя як скло – легко розбивається; щастя як трясця – кого схоче, того й нападе; щастя як пташка – де захотіло, там і сіло; життя як погода – то весела, то похмура.*

Філософськи ставилися наші пращури й до життя, що вже прожите: *прожити як пролити – не повернеи; на віку як на довгій ниві: всякого трапиться, всякого хліба ізкуштуєшся – і твердого, і м'якого.*

Незначна кількість прислів'їв та приказок стверджують, що життя може бути досить непоганим, якщо є багатство та захисток. Але на скороминучість цього вказує форма теперішнього часу дієслів: *живе як вареник у маслі (як сир в маслі катається); живе як у Бога за дверима (за плечима, за кроснами, за пазухою); плаває як пампук в олії.*

Значно більше фразеологізмів свідчать, що життя є важким, складним і невлаштованим: *вік прокалатав як у піч уклав; прожив як на камені виспався; прожив як у ступі стовк – ні смаку, ні знаку; постраждав як стій та дивись; горе як море – ні перепливати, ні випити; живу як сорока на тину: хто йде – сполохне; життя як у собаки: хто не йде, той штовхне; живу як горох при дорозі: хто йде, той кусне; людина без щастя як кадило без вогню; щастя як в тієї курки, що каченята водить; життя як в картоплі: або з'їдять, або посадять; живу як Ленін: і в землю не ховають, і їсти не дають.*

Аналізуючи прислів'я та приказки з порівняльним компонентом, можна зробити висновок, що українці великого значення надавали сім'ї як осередку суспільства, а також родинним стосункам. У фразеологізмах відбито уклад та взаємостосунки в українській родині протягом багатьох століть. Характерним є й те, що народ з гумором сприймає життєві негаразди і за допомогою іронії, а то й сарказму, бореться з сімейними та життєвими незгодами.

Хоч аномалії в українських родинах зустрічалися нечасто, проте на них зверталася найбільша увага, що й знайшло своє відображення у наведених фразеологізмах як пересторога для молодого та недосвідченого покоління.

1. Мокиєнко В.М. Словарь фразеологических терминов. Рукопись. – СПб, 1997.
2. Скурятівський В.Т. Русалії. – К, 1996.

3. Потапенко О.І., Кузьменко В.І. Шкільний словник з українознавства. – К, 1995.